

ברכות מצוות ומלחמות

התבוננות על מצוות המלחמה דרך סוגיית ברכת המצוות על המלחמה

הרב יהודה אודסר, ר"מ בישיבת לב התורה

מבוא

באחד מן הימים, לאחר שובי משירות מילואים במלחמה, פגשתי את הרה"ג ר' צבי רייכמן שליט"א - בעמ"ח "רשימות שיעורים", מתלמידי הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל.

אינני נמנה על תלמידי הגרי"ד ולא על תלמידי תלמידיו, אבל שאלתו הסבה את תשומת ליבי לעניין אשר דרכו נבקש לברר את מהות מלחמת מצווה ומצוות המלחמה. הרב רייכמן שאל אותי מה מברכים על "מלחמת מצווה"? אם זו מצוות עשה המנויה במניין המצוות מדוע לא ראינו ברכה על כך? תשובתו לא אחרה לבוא - לדעתו מי שיורה בטנק או בנשק אחר על אויבי ישראל צריך לברך "אקב"ו ללחום מלחמת מצווה" ומי שמסייע לו (שאר אנשי צוות הטנק וכדו') יברכו "אקב"ו על מלחמת מצווה". טרם ניכנס ונדון במהות התשובה וגדריה, נבקש לסקור את שיטות הראשונים והאחרונים בסוגיה זו של ברכת המצוות. לאחר מכן, דרכם, נתבונן ונדון בגדרי ובמשמעות מלחמת מצווה.¹

הקדמה

במשך כל הדורות נדרשו הראשונים והאחרונים לדון בשאלות עיוניות בענייני ברכת המצוות: נוסח הברכה ('על מצוות...') או 'ל...'), תזמון הברכה (מתוך הכלל של

1 **הערת העורך (ד"ב):** לתשובה נוספת לשאלה זו, עיין במאמרו של הרב אפרים ולץ, "סוגיית מלחמת מצווה כצוהר למשפטי המלוכה", באסופה זו.

"מברך עליהן עובר לעשייתן") ועוד. אך מלבד זאת, ישנה שאלה נוספת שהעסיקה את הראשונים והאחרונים: האם על כל מצווה אנחנו מברכים? אנו רגילים לברך על הנחת תפילין, תקיעה בשופר, נטילת לולב ואף על כיסוי הדם, אך האם שמנו לב לכך שאיננו מברכים על מצוות עשה רבות? למשל, אין אנו מברכים על צדקה, ביקור חולים, השבת הגזלה ועוד מצוות רבות. ננסה בשורות הבאות ללקט ולסקור את השיטות שנאמרו בעניין, דרכן נבוא להתבונן במהות מצוות המצווה, גדריה וברכותיה.

שיטת העיטור

בספר "תמים דעים" להראב"ד (סי' קעט) ביקש הראב"ד לעסוק בשאלה על אלו מצוות מברכים ועל אלו אין מברכים. לצורך דיון זה הביא הראב"ד מדברי בעל העיטור (הלכות ציצית):

ושאלתי מאת הרב החסיד והענו למסור מפתח על המצות, מפני מה מברכין במקצתן, כגון סוכה ולולב ושופר וציצית ותפלין ומוזוזה וספירת העומר ונר חנוכה ומגילה והדומות להן, ומקצתן אין מברכין עליהן כגון מי שעומד מפני רבו או מפני חכם והנותן צדקה לעני והלואת מעות והשבת העבוט ושלוח הקן ומעקה ומבקר חולים ומנחם אבלים ומכניסי חתן וכלה לחופה ועל לקט שכחה ופאה ופרט ועוללות ופטר חמור עריפתו ונתינתו...

בתחילה הביא העיטור בשם "יש מפרשין" שבכל מצוות עשה שיש בה גם לאו אין בה ברכה. על כן, אין מברכים על מצוות שילוח הקן שנאמר בה "שִׁלַּח תְּשַׁלַּח" ונאמר גם "לא תקח האם על הפנים", וכן לא מברכים על מצוות פריקה, שנאמר בה: "פי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו", אך מנגד נאמר בה: "עֵזב תַּעֲזֹב עִמּוֹ", וכן על זו הדרך. נראה שסברתו בכך היא שיש להיצמד לנוסח הברכה באופן מוחלט: כאשר ישנו לאו באי קיום המצווה במקביל לחיוב עשיית המצווה, הרי הגורם המחייב את עשיית המצווה הוא לא רק חיוב העשה אלא גם ההימנעות מן ה"לא תעשה". הברכה תוקנה דווקא במקומות שנוסח הברכה "וציוונו ל..." הוא מוחלט ללא מניעים אחרים.

אולם, הקשה העיטור על פירוש זה, שהרי בכמה מצוות מצאנו שעל אף שיש בהן עשה ולא תעשה מברכים עליהן, כדוגמת מצוות השחיטה שיש בה חיוב עשה ואיסור לאו של אכילת נבלה, ועל אף זאת מברכים עליה.

לאור זאת כתב העיטור תשובה שניה:

זה הכלל: כל מצווה שאינו בינו לבין עצמו אבל תלויה באחרים, כגון צדקה

והשבת אבידה והעבוט ובקור חולים והדומות להן, אין צריך לברך אף על גב דבעשייתה גמר מצוה. וכל מצוה שהיא בינו לבין עצמו, כגון סוכה ולולב ושופר וציצית ותפלין והדומות להן, צריך לברך.

בתשובתו זו, הדגיש העיטור שני דברים: האחד הוא שעשייתה של המצווה היא גמר המצווה, והשני הוא שהדבר תלוי רק בעושה ולא באדם אחר. דומה שהדגש ניתן על **מוחלטות המעשה**. ניתן לברך רק על מעשה שמבטא בצורה מושלמת את המצווה בעצם קיומה על ידי עושה המצווה, ללא חסרונות במכלול המצווה וללא תלות בגורם אחר.

הרשב"א

גם הרשב"א נדרש לסוגיה זו. בתשובה אחת (שו"ת הרשב"א א, רנד) כתב הרשב"א לחלק בין מצווה שנעשית על ידי עצמו של עושה המצווה ללא צורך באחר, שאז מברך על מצווה זו, למצווה המצריכה לשם קיומה אדם אחר, כגון נתינת צדקה ביקור חולים השבת אבידה, שבמקרה זה לא מברכים עליה.

בהסבר דבריו נראה שיש לברך ברכת המצוות רק כאשר המצווה מתייחסת לאדם העושה את המצווה בלבד. מצווה שקיומה מצריך אנשים נוספים לא תכנס בכלל ברכת המצוות, שכן אינה מיוחסת ייחוס שלם למבצע המצווה.

הרשב"א מסיים (שו"ת הרשב"א ג, רפג) בכך שראשונים רבים ניסו לתת כללים בדבר, ולכל שיטה שוברת בצידה ולכן "פוק חזי מאי עמא דבר" ועיקר הדבר תלוי במסורת ומנהג ישראל.

בדוגמאות שנתנו הראשונים למצוות שאדם אינו מקיים לבדו אלא קיום המצווה תלוי במוטב ה"מקבל" או המושפע ממעשה המצווה, נכתבו: צדקה, ביקור חולים, השבת אבידה, השבת העבוט ועוד. דומה שבכל הדוגמאות הללו המצווה אכן נעשית על ידי אדם אחד, אבל תוצאת קיום המצווה תלויה במקבל, נשוא המצווה. אם כן, יש מקום לעיין מה יהיה הדין לדעת ראשונים אלו במצווה שלמען קיומה צריך עוד אנשים, אבל אין היא תלויה במקבל, האם נברך עליה ברכת מצוות או לא. האם מצווה של רבים המוטלת על הציבור מחוייבת בברכה, או רק מצווה על יחיד מצריכה ברכה על עושה המצווה.² נרחיב על כך בהמשך.

2 בהקשר זה, יש לציין לדברי הרמב"ן (ויקרא כג, טו), העוסק במניין שנות היובל: "ולא ידעתי אם לומר שיהיו ב"ד הגדול חייבין לספור שנים ושבועות בראש כל שנה **ולברך עליהן** כמו שנעשה בספירת העומר, או לומר שיהיו ב"ד במנין ויקדשו שנת החמשים".

תוספות

בעלי התוספות (מנחות סה, ב ד"ה וספרתם) דנו מדוע לא מצאנו ברכה על מצוות עשה של ספירת ימי הנקיים, שנאמר בה "וְסִפְּרָה לָהּ" (ויקרא טו, כח). בתשובתם ענו התוספות שישנו חשש שהאישה תסתור את שבעת ימי הנקיים ובכך לא תתקיים המצווה בשלמותה. תשובה זו נותנת הבט נוסף על כך שהברכה זוקקת מצווה שלמה. עד כה ראינו שיש צורך בקיום שלם של המצווה (עיטור) וייחוס שלם לעושה המצווה (רשב"א), כעת מוסיפים בעלי התוספות כי הברכה היא רק על **מעשה מצווה שלם**. ספירה שאינה שלמה אינה נחשבת קיום המצווה, ולכן לא נוכל לברך עליה. לכן, כשיש לנו ספק או אי ידיעה על השלמתה של המצווה לא נוכל לברך על ברכת המצוות אף שכרגע אנו עושים חלק ממעשה המצווה.

אור זרוע

רבי יצחק בן רבי משה, מגדולי בעלי התוספות ומחבר הספר אור זרוע, כתב (א, קמ) לחלק בין מצוות שיש להן זמן קבוע לבין מצוות שזמנן מתמשך. באופן זה כתב לחלק בין מצוות ציצית, תפילין, מזוזה, פדיון הבן וכדו' שיש להן ברכה על עשייתן, לבין קבורת המת, כיבוד אב ואם, חליצה וייבום ועוד. בטעם החילוק כתב האור זרוע, שמצוות שיש להן זמן קבוע: "כשמגיע זמן חיובם צריך לברך על עשייתם **מחמת חיוב**", לעומת המצוות שהאדם חייב בהן כל הזמן, בתמידיות, אין בהן הרגשת חיוב. נראה לענ"ד להסביר שכוונתו להרגשת התחדשות בדבר הבא מעת לעת - חיוב הברכה מבטא את ההתחדשות וההתקדשות בעשיית המצווה.

בכך יש לחדד שאין חילוק זה כחילוק החיוב במצוות בין איש לאישה כדברי חכמים על 'מצוות עשה שהזמן גרמא'. 'מצוות עשה שהזמן גרמא' פירושו שהזמן יצר את החיוב, אך כאן לא דווקא הזמן הוא שגורם, אלא מעצם העובדה שמצווה זו אינה מחוייבת תמיד נוצר חיוב בעשייתה. הוכחה לכך נראה מתוך דבריו על מצוות השחיטה: האור זרוע הקשה על שיטתו מכך שמצינו ברכה קודם השחיטה, על אף שבכל עת שהאדם רוצה לאכול בשר הוא מצווה על השחיטה, ואם כן לכאורה היא מצווה תמידית ואין לברך עליה! בפירושו השני, כותב האו"ז שהאדם אינו מצווה לאכול כל הזמן בשר, ועל כן כשהאדם חפץ לאכול בשר ולשם כך הוא מקיים מצוות שחיטה, יש בכך חביבות והתחדשות בקיום מצווה זו. הרי לנו חיוב מצווה שאינו נובע מכח הגעת זמן, שהזמן לא גורם לעשייתה אלא דבר אחר, ובכל זאת היא מצווה שמתעורר חיוב עשייתה שלא בכל עת.

האבודרהם

רבי דוד אבודרהם (ברכת המצוות ומשפטיהם) האריך בנושא זה והביא מספר טעמים שבגינם לא מברכים את ברכת המצוות: מצווה התלויה **בקבלת האדם האחר** כמצוות "ושפטתם צדק", שאין הכרח שהצדדים הבאים לפניו למשפט יקיימו פסק זה או שמא ימחלו אחד לשני; מצוות **שאיין בהן מעשה** כגון שמיטת כספים (לשיטתו שהאדם אינו פעיל בציווי זה אלא רק לא גובה את שטרו); **מצווה הבאה בעבירה**, שמצווה זו באה לתקן מעשה האסור, כגון השבת הגזילה או הריבית, וכן מצוות חליצה שנעשית כאשר לא רצה לייבמה; מצווה שתלויה **בהנאת האחר** כמצוות צדקה; מצווה **שיש בה פורענות** כהשקאת הסוטה ועריפת עגלה, וכן אין מברכין על מצוות ארבע מיתות בית דין וכדו' שהקב"ה חס על בריותיו. נראה שריבוי הטעמים מגלים שאין בדווקא כלל אחד המרכז את הטעמים אלא פרטים רבים הבונים כלל אחד.

השל"ה

גם השל"ה (שער האותיות אות אל"ף - אמת ואמונה) האריך לדון בדבר, כאשר עיקר עיסוקו נסוב סביב השאלה האם האדם שעומד לקדש את השם ולמסור נפשו על אחת ממצוותיו צריך לברך בשמחה ברכת המצוות: "אקב"ו לקדש שמו בריבים".

לדעתו יש לברך ברכה זו למרות שיש כאן חשש שמא הגוי שאסר עליו לקיים המצווה לא יהרוג אותו בסוף, או שיינצל בדרך נס. על אף החשש שהעלה רבי יוסף אבן פלאט במצוות "ושפטתם צדק", שמא לא תתקיים המצווה, טען השל"ה שכאן אין חשש זה, שהרי עצם הרצון והסכמה שלו למסור את גופו למיתה בעוון קיום מצווה וכדו' הרי זה כבר קידוש שמו יתברך.

מלבד זאת, לגופו של עניין רצה השל"ה לחלק חילוק אחר:

...וזהו הטעם שאין מברכין אלא על **מצות עשה שמחויב אדם להדר אחריה**

ולעשות, כגון תפילין מילה, סוכה, ולולב, מצה, ומרור, וכיוצא בהם. מה שאין כן במצוות עשה שאין מחויב להדר אחריהן, כגון לקט ושכחה ופאה, וכי מחויב לקנות שדה כדי ליתן לקט שכחה ופאה, אלא אם יש לו שדה אז חל החיוב, וכן 'ושפטתם צדק', אין מחויב להדר להיות דיין, ואם הוא דיין אז מצות עשה שישפוט בצדק, אבל אינו מחויב לבוא לידי זה.

נראה ששורש דבריו הוא שמילת "וציוונו" נוכחת מאוד בקריטריון לחיוב הברכה. הציווי גולם בתוכו את הביטוי לרצון הפנימי, לא רק אם הזדמן לפני האדם עניין

מסוים הוא נקרא לפעול בצורה כזאת או אחרת, אלא הוא אף צריך לתור ולחפש אחריו, מוטל עליו הצו האלוקי במעשיו בעולם הזה. זו פירושה המורחב של המילה "וציוונו", וממילא החיוב לתור ולחפש את אופני קיום המצווה גם מביא עמו את הברכה והנוסח שלה.

ערוך השולחן

בסוף חלק חושן המשפט (תכז, י) הובאה מצוות עשיית מעקה תחת החיוב הכללי המוטל על האדם להסיר מכשול. בשולחן ערוך לא נכתב החיוב בברכה בעת עשיית מעקה לגגו, ועל כן האחרונים נחלקו בדבר. סביב דיון זה הביא ערוה"ש את דעתו של העיטור שהובאה לעיל, אך התקשה בדבריו ועל כן הציע חילוק אחר בדבר ברכת המצוות:

אָלוּי דברי הקדמונים ז"ל היה נ"ל טעם מה שלא תקנו ברכות באלו הענינים, דאע"ג דהאיש הישראלי מחוייב לעשות גם מצוות שכליות לא מפני השכל אלא מפני צווי הקדוש ברוך הוא כמש"כ והיה עקב תשמעון את המשפטים וגו' כלומר אפילו המשפטים תשמע מה שצותה התורה ולא תעשה מפני שכלך אלא כשארי מצוות השמעיות **מ"מ קדושת ישראל אינו ניכר כל כך בהשכליות כמו בהשמעיות** כמ"ש חז"ל ביומא [ס"ז ב]. **ולכן לא תקנו ברכות על מצוות שכליות ודרך ארץ** שיש מהם בכל אום ולשון, ולא תקנו לברך אשר קדשנו במצוותיו, אם כי אינם עושים רק מפני השכל מ"מ יש בהם עשיות כאלו.

הברכה מבטאת את הופעת ציווי הקב"ה בצורה הכי עוצמתית בעולם. בקיום מצוות 'שכליות' אשר היו יכולות להיות נהגות בשכל אנושי חסרה קצת הופעת שמו של בורא עולם. זאת לעומת מצוות 'שמעיות' שאינן מובנות על ידי השכל האנושי ששם בולטת בבהירות הופעת שמו וחוכמתו יתברך. לכן, רק במצוות 'שמעיות' תקנו חכמים ברכת המצוות.

סיכום

אם בדרך זו נלך, של חילוקי פרטי דינים והגדרות, נראה שעל פי רוב הטעמים שניתנו אין מקום לחיוב ברכה על מצוות עשה של המלחמה:

א. מצווה זו יש בה גם לאו למי שאינו יוצא למלחמה ויכול להלחם: "אֵל יָרֵךְ לְבַבְכֶם אֶל תִּירָאוּ וְאֶל תַּחְפְּזוּ וְאֶל תַּעַרְצוּ מִפְּנֵיהֶם". (עיטור)

- ב. קיום מצווה זו תלוי באחרים, שהרי צריך להצליח ולנצח את האויבים. (רשב"א)
- ג. קיום המצווה אינו נעשה על ידי מעשה מצווה יחיד וזקוק להרבה פעולות בתחומים רבים וזירות רבות להצלחת המלחמה, וממילא קיום המצווה אינו תלוי רק במעשה היחיד המקיים את המצווה. (תוספות)
- ד. קשה לומר שיש בהתחדשות מצווה זו חביבות, שהרי מלחמה היא לא "משחק" ויש בה סכנות רבות. (אור זרוע)
- ה. מצווה שיש בה פורענות אין מברכין עליה. יציאה למלחמה מגיעה בעקבות תקיפת הגויים ועל כן יש בה פורענות. בנוסף, על דרך הטבע בכל מלחמה יש נפגעים, ויש בכך מן הפורענות (אבודרהם).
- ו. אין זו מצווה שחובה להדר (לחזור או לחפש) אחריה. (של"ה)
- ז. יש לעיין אם זו מצווה שכלית או מצווה שמעית (כחילוקו של ערוך השולחן). ייתכן שיש לחלק בשאלה זו בין סוגי מלחמות המצווה. לקמן נרחיב בעניין זה.

מבט כללי על מצוות המלחמה

עד עתה עסקנו בפרטי החילוקים בין סוגי המצוות והברכות, וראינו שלרוב השיטות המחלקות נראה שלא שייך חיוב ברכה על מצוות המלחמה. נבקש בשורות הבאות לדון בשאלתנו ממבט אחר. ננסה להתבונן על ה"מצווה" שיש במלחמה, האם היא דומה לשאר מצוות במהותה ובגדרי החיוב שבה, ודרך זה ננסה לענות על שאלת חיוב הברכה.

בפתח הדברים בחלק זה נציב שתי שאלות מרכזיות שנשאלו על ידי פרשנים רבים.

א. קי"ל שבכל המצוות הציווי האלוקי של "וחי בהם" הוא תנאי מהותי לקיום המצוות. מצווה שלשם קיומה אנחנו צריכים להכנס לסכנת מוות או למוות וודאי, אין אנו מצוים בה, שהרי הערך העליון של "וחי בהם" מתגבר על חיוב המצווה, למעט שלוש העברות החמורות בתורה - עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. והנה כל בר דעת יודע שמלחמה היא מקום סכנה. בדרך הטבע אנשים נפגעים ונהרגים במלחמה, ואם כן כיצד יוצאים למלחמה? כיצד אנו דוחים את הציווי של "וחי בהם" מול היציאה למלחמה?³ ואם תאמר שערך זה של מלחמת מצווה גובר כשאנו מעמידים זה מול

3 יעויין מנחת חינוך סימן תכה, וזה לשונו: "...וצ"ע נהי דכל המצוות נדחים מפני הסכנה מ"מ מצוה זו דהתורה ציותה ללחום עמהם וידוע דהתורה לא תסמוך דיניי על הנס כמבואר ברמב"ן ובדרך

זה את מכלול הערכים, עדיין יקשה להסביר את עניינה של מלחמת הרשות, שנועדה "להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדלותו ושמעו [של המלך או המלכות]". (רמב"ם מלכים ה, א) כיצד ניתן להכניס אנשים למצב סכנה על צרכים מעין אלו? אף דוד המלך מודה ואומר לבנו שלמה שבגלל זה הוא לא יכול לבנות את בית המקדש: "וַיְהִי עָלַי דְּבַר-יְקֹנָק לֵאמֹר דָּם לָרֵב שִׁפְכָתָ וּמִלְחָמוֹת גְּדֹלוֹת עָשִׂיתָ לְאֶתְבָּנָה בַּיִת לְשִׁמִּי כִּי דָמַיִם רַבִּים שִׁפְכָתָ אֶרְצָה לְפָנָי" (דברי הימים א' כב, ח).

ב. הגמרא במסכת סוטה (מד, ב) דנה בהגדרת מלחמת מצווה ומביאה הסבר למחלוקתם של רבי יהודה וחכמים: "...אמר רבא: מלחמות יהושע לכבש - דברי הכל חובה, מלחמות בית דוד לרווחה - דברי הכל רשות, כי פליגי - למעוטי עובדי כוכבים דלא לייתי עלייהו, מר קרי לה מצוה, ומר קרי רשות".

מדבריו של רבא נראה שישנה הסכמה על כך שהציווי של מלחמת יהושע בכיבוש ארץ ישראל הוא מלחמת מצווה. מחלוקת התנאים היא רק על מלחמה שתפקידה הוא "למעוטי עובדי כוכבים" - לגרום לעובדי כוכבים שלא יתקפו וילחמו עם ישראל ('מלחמת מנע') שלדעת רבי יהודה אף היא נקראת מצווה ולדעת חכמים מוגדרת כמלחמת רשות.

לכאורה, דברי חכמים קשים. אפילו כשישראל יודעים שהגויים מתכננים מתקפת פתע על ישראל ובעקבות זאת יוצאים להגנה במתקפת נגד, ייחשב הדבר לשיטתם כמלחמת רשות. על כך יש להוסיף את דברי הרמב"ם בפירוש המשנה (סוטה ה, ו):

...לא נחלקו אלא במלחמת אומות הנלחמים בהם כדי להחלישם שלא ילחמו בישראל ולא יתנפלו על ארצם, תנא קמא קורא את זה רשות. ור' יהודה קורא למלחמה זו מצוה.

העולה מכאן הוא, שאפילו כשהגויים יורים מבחוץ ויוצרים מלחמת "הצקה" או "התשה" ופעמים שאף פוגעים והורגים, תחשב מלחמה זו כמלחמת רשות בלבד.⁴

מלבד זאת, יש לשאול על היחס בין סוגיה זו לבין פסיקתו של הרמב"ם. הרמב"ם (מלכים ה, א) נקט בהגדרת מלחמת מצווה שלשה דברים: מלחמת מחיית עמלק ("תִּמְחָה אֶת זֶכֶר עַמְלֹק"), שבעת עממין (מלחמת יהושע), ו"עזרת ישראל מצר שבא עליהם". מניין

העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה א"כ חזינן דהתורה גזרה ללחום עמהם אף דהוא סכנה... וצ"ע".

4 כעין זה הקשה החזון איש (אורח חיים עירובין ו, ב) על דברי חכמים על פי הסבר הרמב"ם בפירוש המשניות הנ"ל.

לרמב"ם הגדרה שלישית זו? האם הרמב"ם פסק כרבי יהודה נגד חכמים?⁵
 ננסה להציג שתי דרכים בפתרון שאלות אלו, ודרכם נתייחס למהותה של המלחמה,
 ומתוך כך לענין הברכה עליה.

משפטי המלוכה

מרון הרב קוק זצ"ל התמודד בתשובה (משפט כהן ס' קמג) בשאלת ההיתר לאדם יחיד להכנס למצב סכנה למען הצלת ציבור או כלל ישראל. לאחר שדן בדבר הוסיף קומה נוספת, שמלמדת על מהותה של המלחמה וגדריה:

...ומלחמת מצוה לע"ד אין ללמוד כלל, דע"כ עניני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה דוחי בהם, שהרי גם מלחמת רשות מותרת היא, ואיך מצינו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרווחה, אלא דמלחמה והלכות צבור שאני. ואולי הוא מכלל משפטי המלוכה, שהיו ודאי רבים ונמסרים באומה... וכל אלה ועוד כיו"ב הם שרידים שנשארו לנו ממשפטי המלוכה, שהם אינם ע"פ גדרי התורה של הלכות יחיד... ומהם ג"כ דיני המלחמה, בין מלחמת מצוה ובין מלחמת רשות.

נמצינו למדים, בדבר שאלת כניסת היחיד למצב סכנה, שישנן שתי מערכות דינים - מערכת הפרט ומערכת הכלל.⁶ ביחס ליחיד, חייב כל אדם בהצלת נפשות מדין "לא תעמוד על דם רעך". אך כאשר מדובר במלחמה שהציבור יוצא אליה, הרי היא נכללת בתוך "משפטי המלוכה",⁷ כעין דין המלך שיכול לדון בהוראת שעה לצורך האומה שלא על פי דין התורה. על כן, הציווי של "וחי בהם" אינו עומד כנגד הצורך ליציאה למלחמה - אפילו במלחמת רשות והרווחה - וכל שכן כשמדובר במלחמת מצווה. יציאה למלחמה יוצאת ממרחב הלכות היחיד, בהן ישנו הציווי של "וחי בהם", ועוברת למרחב משפטי המלך בהם יש מרחב כללים שונה. זהו ספר התורה שהמלך כותב לעצמו, כפי שביאר הרב זצ"ל (בתשובה שם):

...ובמק"א בארתי, שגם אלה יש להם מקור בתורה, אלא שדרכי הדרשה בזה נמסרו לכל מלך כבינתו הרחבה, ומשו"ה צריך שיכתוב לו שני ס"ת, וכ"א לשם קדושה מיוחדת, ועל הס"ת ששייך לכל בן ישראל נאמר לבלתי

5 כך משמע לכאורה בדברי הכס"מ שם.

6 עין ברמב"ם הלכות מלכים פרקים ג-ד.

7 להרחבה עיין במאמר "ממלכת כהנים" מאמרי הראיה א' עמוד 173.

רום לבבו ולבלתי סור וגו' אעפ"י שבס"ת דמצד המלוכה מלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו.⁸

בדרך זו נוכל גם להבין מדוע לא מצאנו ברכה על ההשתתפות במלחמה, שהרי המַצָּנָה הוא המלך, ואף הציווי שלו אינו בכלל מערכת כללי מצוות היחיד, ולכן לא שייכת בו ברכה.

מלחמת מצווה או מצווה להילחם

אני מבקש להציע בעניות דעתי דרך נוספת למהות מלחמת מצווה, דרך החילוק בינה לבין מלחמת רשות.

כפי שנתבאר לעיל, הרמב"ם מנה שלושה סוגים של מלחמת מצווה: השמדת שבעת עממין היושבים בארץ ישראל, מחיית עמלק והצלת ישראל מיד צר. מקורם של שני הסוגים הראשונים פשוט - מלחמת השמדת שבעת עממין מופיעה בסוגיה במסכת סוטה (מד, ב), אותה ראינו לעיל: "אמר רבא: מלחמות יהושע לכבש - דברי הכל חובה". למלחמת מחיית עמלק יש לנו מקור מפורש בתורה שבכתב, כפי שמפורש בסוף פרשת כי תצא. אך כפי שהערנו לא ברור מהיכן למד הרמב"ם את סוג המלחמה השלישי - "עזרת ישראל מיד צר".

מצאנו הסברים רבים לכך בדברי האחרונים: יש שרצו לייחס את המגמה הזו לשיטתו של רבי יהודה, החולק על חכמים (כסף משנה מלכים ה, א). יש שרצו למצוא מקור בדברי הירושלמי בהבנת המחלוקת בין רבי יהודה וחכמים, שמלחמה ב"כגון דאתין אינהו עליהון" נחשבת אף לחכמים מלחמת מצווה (מראה הפנים סוטה ח, ט).⁹ יש שראו בכך הרחבת דין החיוב בהצלת חברו של "לא תעמוד על דם רעך" (שיירי הקרבן שם). קי"ל בעולם

8 לעיין והרחבה בדרך זו ניתן לראות בספר עמוד הימיני (להרב ישראלי זצ"ל) סימן יד: "...להבנת כל זה נקדים: הנה מוצאים אנו הבדל במצוות התורה, רובן מוטלות על כל אחד ואחד מישראל, וחלקן מוטלות על הכלל כולו בתור כלל, ולא על היחיד. כמש"כ בס' החינוך במצות בנין ביהמ"ק (מצ' צ"ה): וזו מן המצוות שאינן מוטלות על יחיד, כי אם על הצבור כולו. וכן כתב עוד בכמה מצוות. עיין גם בסהמ"צ לרמב"ם (סוף עשין) שהאריך בהגדרת חילוק זה... נראה ברור לכאורה שמלחמת עזרת ישראל מיד צר שמקורה כנ"ל ממלחמת מדין ("כי צוררים הם לכם") היא רק מצות הכלל, שאילו על הפרט אין חובה להסתכן גם להצלת ישראל, וכנ"ל. כן נראה מהרמב"ם בסהמ"צ (סוף עשין הנ"ל) שמלחמת עמלק היא חובת הכלל ובאמת בה לא כ' הרמב"ם שאם בא ליד אחד מי מהם ולא הרגו עובר".

9 **הערת העורך (ד"ב):** להרחבה בדרך זו, עיין במאמרו של הרב יאיר קאהן, "כי תבוא מלחמה בארצכם - ברור דין עזרת ישראל מיד צר", באסופה זו.

הלימוד ששאלה שיש עליה תשובות רבות, כפי הנראה כל תשובה שוברה בצידה.

לכן נראה להציע תשובה נוספת ומתוכה לתת מבט כללי על המושג 'מלחמת מצווה'. ייתכן ש"עזרת ישראל מיד צר" אינה מגמה נפרדת בתוך המושג הנרחב מלחמת מצווה, אלא שזה התוכן והמהות של מלחמת מצווה. נסביר את הדברים.

ההבדל בין מלחמת מצווה למלחמת רשות נעוץ בכך שמלחמת מצווה היא מלחמה שביסודה ובסיבתה ישנו ערך אלוקי. במלחמת מחיית עמלק או שבעת עממין, ישנו ציווי ספציפי ליציאה למלחמה זו, ועל כן היא מלחמת מצווה. גם עזרת ישראל מיד צר היא מלחמה למען ערך אלוהי, על אף שאין בה ציווי ספציפי - עזרת ישראל מיד צר זהו ערך בסיסי עמוק ויסודי, הכולל בתוכו ערבות הדדית, חיוב הצלה, "לא תעמוד על דם" וכדו' - ערך פשוט ומהותי שמגלה גם על שאר הערכים. ישנו חיוב מחיית עמלק, ישנו חיוב הארץ המתגלה במחיית שבעת עממין, מצוות מחיית עמלק וכדו'. אבל יש גם "מלחמת מצווה" מלחמה שלא מצאנו בה חיוב וציווי מפורש בתורה, מלחמה שנלחמים בה על ערכים כערך בסיסי של עזרת ישראל מיד צר. זאת בשונה ממלחמת רשות ששורש סיבת היציאה למלחמה הוא צרכים ולא ערכים.

לשורש הרעיון מצאתי לי אילן גדול להתלות בו (הרב גורן זצ"ל, מחניים סט עמ' 7):

מלחמת מצווה נקראת אפוא זו שהאדם מישראל חייב להשתתף בה עפ"י צו התורה באופן ישיר, שהמלחמה הזאת היא חלק של תרי"ג המצוות מעין מלחמת שבעת העממים בימי יהושע ומלחמת עמלק, נוסף על הצו המלכותי המחייב כל אחד להתגייס ולהלחם.

מלחמת הרשות היא זו שאין צו התורה מחייב להשתתף בה, ואין המלחמה הזאת מחוייבת עפ"י תרי"ג המצוות. אלא כל עיקר חיובה על העם נובע מן הצו המלכותי, וממילא חלה על כך גם חובת התורה לציית למלך, מטעם "כל איש אשר ימרה את פיך". כלומר שחובת התורה היא עקיפה ולא ישירה. כי אילו לא צויו של המלך לא היתה עליה כל מצווה מן התורה עצמה.

מלחמת מצווה היא מלחמה אשר בבסיסה ישנו רעיון אלוקי, ערך נצחי כמו "עזרת ישראל מיד צר" אבל אין היא מוגדרת כמצווה להלחם, אלא היא רק הדרך להשיג את המטרה הערכית הנעלה. כך עולה גם מדברי מרן הרב קוק זצ"ל (משפט כהן ס' קמד): "וכיון שאנו עושים בשביל הצלת כלל ישראל, שהוא יסוד כל התורה כולה, מגמתה ותכליתה...".

באופן זה נראה להסביר גם מדוע לא ראו חכמים מקום לברך עליה ברכת המצוות: לא שייך לומר את הלשון "וציונונו" כאשר אין ציווי ספציפי, אלא רק ציווי ערכי וכללי. בנוסף, במצווה זו המטרה היא העיקר ולא הדרך, ואין ציווי דווקא על דרך זו.

יש מקום לנקוט שזו כוונתו של בעל ערוך השולחן שהבאנו לעיל בחילוקו בין מצוות "שמעיות" למצוות "שכליות". במצוות "שמעיות" נוכח בבהירות הציווי האלוקי ובהן תקנו חכמים ברכת המצוות. לעומת זאת, במצוות שכליות, השכל האנושי - ולדברינו גם הבסיס היסודי הערכי - הוא הגורם למלחמה, ומשום כך אין לברך על כך.

סוף דבר

נראה שבין אם נבחן את השאלה בהיבט של כללי החלוקה בין מצוות שבהן תקנו חכמים ברכה לבין מצוות שאין עליהן ברכה, ובין אם נבחן אותה מתוך בירור מהות החיוב והציווי, נראה שרוב מניין ובניין של הדברים מביאים אותנו לומר שלא נברך ברכת המצוות על מלחמה מעין זו, מלחמת מצווה.

תגובת הרב רייכמן שליט"א

לכבוד לרה"ג יהודה אודסר שליט"א

יישר כחכם עבור ד"ת ששלחתם אלי, מאד נהנתי מהדברים.

בנוסף לכל השיטות שכת"ר נ"י ציטט כדאי להוסיף יסוד גדול ששמעתי פעמים רבות מפי מו"ר מרן הרב זצ"ל ביסוד דין ברכות המצוות, שאמר שעיקר ברכת המצוה מיוסדת על מעשה מצוה מסוים ולא על קיום מצווה כללית בלי מעשה מסוים. ומצינו מעשה מצוה מסוים באכילת מצה, בהנחת תפילין, בקביעת מזוזה וכדומה, ועל כזה מעשה המצוה מברכת ברכת המצוה. משא"כ במצוה כללית בלי מעשה מצוה מסוים שלא מברכים עליה וכגון בעשיית חסד, באהבת ישראל, אהבת ה' ית', יישוב א"י וכדומה. ולפי"ז, גם לא מברכים ברכה על מלחמת מצוה כי ליכא מעשה מסוים בקיום המצוה אלא לעשות מלחמה בכל אופן שהוא ובאופן כללי.

והנה הרמב"ן עה"ת כ' שיתכן שבי"ד הגדול יברכו ברכת המצוה כשמונים שנות היובל בדומה למה שמברכים ברכת המצוה על ספירת העומר. ובמנין שנות היובל יש מעשה מצוה מסוים לדרך עליה.

ויל"ע בשאר המצוות שהסנהדרין עושין האם מברכים עליהן וכעין בקידוש החודש או במינוי מלך או בקידוש העיר והעזרות, דלכאורה באלו המצוות יש מעשה מצוה מסוים לברך עליהן.

ולפי יסוד הנ"ל מסתבר שהכהן המקריב קרבן מברך על מצות הקרבה שהרי ד' העבודות הריהן מעשה מסוים.

נשמע בשורות טובות לעם ישראל ושיבנה ביהמ"ק בב"א

בכבוד גדול

צבי יוסף רייכמן